

Krystyna Gutkowska

Magdalena Wiśniorowska-Gieras

Katedra Organizacji i Ekonomiki Konsumpcji SGGW

Specyfika struktury i poziomu konsumpcji w gospodarstwach domowych rodzin niepełnych biologicznie

Proces zaspokojenia potrzeb, a w konsekwencji poziom i struktura konsumpcji w rodzinie, jak wykazał ponad 100 lat temu Benjamin Rowntree, zależy od fazy cyklu życia rodziny (Rowntree, 1919). Jakkolwiek teza ta została postawiona dorywczo, to jej aktualność potwierdzają liczne badania, które prowadzone były w różnym czasie i w różnych krajach. Wyniki tych studiów empirycznych wykazały słuszność tezy, że w poszczególnych fazach cyklu życia rodziny zmienia się jej sytuacja dochodowa i zróżnicowaniu ulega poziom i struktura konsumpcji (Gutkowska, Laskowski, 1999; Figley, 1973; Glenn, Mc Lanahan, 1982; Houseknecht, 1979). Ze względu na fakt, że wraz z przechodzeniem do kolejnych faz cyklu rozwoju rodziny zmienia się jej struktura w rozumieniu zarówno liczby konstytuujących ją członków, jak i występujących między nimi relacji, można przypuszczać, że specyfiki sytuacji dochodowej i poziomu oraz struktury zaspokojenia potrzeb spodziewać się można w rodzinach niepełnych biologicznie, w których strukturze nie występują relacje małżeńskie, ze względu na występowanie tylko jednego z rodziców. Przyczyną takiej sytuacji może być wcześniejsza śmierć jednego ze współmałżonków, rozwód lub też posiadanie dziecka lub dzieci tzw. nieślubnych.

Najczęstszą przyczyną pojawiania się rodzin z jednym rodzicem, zwłaszcza matek samotnie wychowujących dzieci, jest, jak wskazują statystyki, rozwód. W świetle wyników badań stwierdza się, że kobiety są w znacznie gorszej sytuacji ekonomicznej po rozwodzie niż mężczyźni (Norton, Glick, 1986; Graniewska, 1982). Gorsze relatywnie ekonomiczne położenie kobiet po rozwodzie wynika m.in. stąd, że kobiety często mają mniej zawodowej praktyki i doświadczenia, co zmniejsza szanse znalezienia dobrze płatnej pracy, oraz są częściej narażone na zwolnienia z pracy z powodu konieczności opieki nad dziećmi.

Celem dowiedzenia słuszności przypuszczenia o specyficznych cechach rodzinnych gospodarstw domowych prowadzonych przez samotnych rodziców przeprowadzono analizy danych objętych badaniem budżetów gospodarstw domowych za 1998 rok pod kątem wykazania szczególnych cech sytuacji tej kategorii gospodarstw domowych.

Gospodarstwa domowe samotnych rodziców to najczęściej gospodarstwa jednorodzinne. Cecha ta jest nieco mniej charakterystyczna dla matek samotnie wychowujących dzieci aniżeli dla ojców (udział jednorodzinnych gospodarstw matek

z dziećmi wyniósł w 1998 roku 86,2% ogółu gospodarstw domowych prowadzonych przez jednego rodzica w mieście i 75,6% na wsi, podczas gdy jednorodzinne gospodarstwa domowe ojców samotnie wychowujących dzieci stanowiły odpowiednio 90,4% i 82,1%).

Na podstawie danych budżetów gospodarstw domowych można stwierdzić, że gospodarstwa domowe samotnych matek z dziećmi na utrzymaniu to najczęściej gospodarstwa dwu- (42%) i trzyosobowe (35%), a średnia liczba osób w tego typu gospodarstwach domowych wynosiła 3,0. Podobnie kształtuje się sytuacja gospodarstw domowych samotnych ojców, aczkolwiek w tym przypadku nie występują w ogóle gospodarstwa pięcio- i sześćoosobowe, co powodować może m.in. mniejszą przeciętną liczbę osób w tej grupie gospodarstw domowych, wynoszącą średnio 2,6 (tab. 1).

Tabela 1

Cechy ogólne gospodarstw rodzin niepełnych biologicznie w 1998 roku

Wyszczególnienie	Matki z dziećmi	Ojcowie z dziećmi	Matka lub ojciec z min. jednym dzieckiem i innymi osobami na utrzymaniu	Gospodarstwa ogółem
Liczba osób	3,0	2,6	4,2	3,9
Wskaźnik utrzymania	0,4	0,4	0,6	0,6
Przychody ogółem	1 316	1 340	1 699	2 122
Dochód rozporządzalny na 1 osobę	437	485	384	521

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badań Budżetów Gospodarstw Domowych GUS.

Gospodarstwa domowe samotnych matek z dziećmi na utrzymaniu reprezentują na ogół środowisko nierobotnicze. Niewiele rzadziej są to gospodarstwa domowe pozbawione zarobkowych źródeł utrzymania. Samotni ojcowie to najczęściej mężczyźni reprezentujący zawody robotnicze. Znacznie rzadziej występują w tej kategorii gospodarstw domowych przypadki nieposiadania zarobkowych źródeł utrzymania. Samotne matki rzadziej jako źródło utrzymania deklarują pracę na własny rachunek (3%), gdy tymczasem wśród samotnych ojców ten rodzaj zarobkowania dotyczy co dziesiątego rodzica (tab. 2).

Tabela 2

Przynależność społeczno-zawodowa gospodarstw rodzin niepełnych biologicznie w roku 1998 (%)

Gospodarstwa domowe	Matki z dziećmi	Ojcowie z dziećmi	Matka lub ojciec z min. jednym dzieckiem i innymi osobami na utrzymaniu
Robotnicze	20	36	26
Nierobotnicze	29	14	22
Dwuzawodowe	2	3	12
Rolnicze	2	4	7
Pracujących na własny rachunek	3	10	3
Emerytów	2	8	3
Rencistów	17	19	14
Utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	25	6	13
Razem	100	100	100

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badań budżetów gospodarstw domowych GUS.

Stwierdzono, że ojcowie samotnie wychowujący dzieci najczęściej zamieszkują miejscowości powyżej 500 tys. mieszkańców. Gospodarstwa domowe samotnych matek lub ojców z przynajmniej jednym dzieckiem i innymi osobami najczęściej zamieszkują wieś (39% ogółu takich przypadków). Wydaje się, że tłumaczy ten fakt częstsze na wsi zjawisko wielopokoleniowości gospodarstw domowych, jak również konieczność wspomaganie możliwości wychowawczo-opiekuńczych samotnych matek lub ojców przez ich rodziców lub krewnych.

Relatywnie gorsza sytuacja materialna tej grupy gospodarstw domowych, a zwłaszcza matek samotnie wychowujących dzieci, potwierdzona jest przez tzw. wskaźnikiem utrzymania, który zarówno dla rodzin samotnych matek, jak i samotnych ojców jest o 0,2 punktu procentowego niższy aniżeli średnia dla ogółu gospodarstw domowych. Jedynie gospodarstwa domowe samotnych matek lub ojców z co najmniej 1 dzieckiem na utrzymaniu i innymi osobami osiągają tę samą wartość wskaźnika utrzymania co średnia dla całej populacji.

Wysokość dochodu rozporządzalnego na 1 osobę/miesiąc w gospodarstwach domowych samotnych matek jest o 48 PLN niższa niż w gospodarstwach domowych samotnych ojców, ale zarówno w jednym, jak i drugim przypadku dochód rozporządzalny jest wyższy niż w gospodarstwach domowych samotnych matek lub ojców z co najmniej jednym dzieckiem na utrzymaniu oraz z innymi osobami. Chociaż więc wskaźnik utrzymania dla tej ostatniej grupy gospodarstw domowych jest relatywnie wyższy niż w pozostałych dwóch grupach gospodarstw domowych i wynosi 0,6, to dochód rozporządzalny na 1 osobę jest niższy. Należy

stwierdzić, że dochód rozporządzalny na 1 osobę/miesiąc uzyskiwany w rodzinach niepełnych biologicznie jest niższy niż przeciętnie w całej populacji gospodarstw domowych. Sytuacja w tym zakresie jest gorsza wśród gospodarstw domowych z trójką i więcej dzieci na utrzymaniu. Jeśli jednak uwzględnimy wartość przychodów ogółem, to wówczas okaże się, że relatywnie najniższy ich poziom ma miejsce wśród samotnych matek (1316 PLN) i samotnych ojców (1340 PLN) i różni się od przeciętnego poziomu przychodów ogółem o blisko 900 PLN.

Uwzględnienie składników przychodów ogółem pozwala zauważyć, że w kategorii gospodarstw domowych samotnych matek i ojców oraz matek lub ojców z co najmniej jednym dzieckiem na utrzymaniu i innymi osobami tylko wśród samotnych ojców wysokość dochodu z pracy lub innej działalności zarobkowej w przeliczeniu na 1 osobę/miesiąc jest wyższa niż przeciętnie o 24 PLN (odpowiednio 358 PLN w tej grupie w stosunku do 334 PLN średnio). W dwóch pozostałych typach gospodarstw domowych rodzin niepełnych biologicznie wartość ta jest o ok. 100 lub ponad 100 PLN niższa niż przeciętnie.

Interesujące jest to, że udział emerytury w przychodach ogółem w przeliczeniu na 1 osobę jest niższy o 23 PLN w gospodarstwach domowych samotnych matek niż samotnych ojców, podczas gdy wartość renty w przychodach jest większa w grupie rodzin samotnych matek. W tej też grupie gospodarstw domowych wyższą wartość w przychodach niż w grupie samotnych ojców zajmują zasiłki rodzinne, wychowawcze oraz zasiłki socjalne. Wydaje się więc, że w sytuacji przyznania opieki samotnym ojcom ich sytuacja materialna nie budzi zastrzeżeń i jest dokumentowana stałymi dochodami z pracy, emerytury lub renty. Matki samotnie wychowujące dzieci uzyskują w wyższej relatywnie wysokości tzw. dochody inne, których wielkość jest więcej niż trzy razy wyższa niż przeciętnie i więcej niż 4 razy wyższa niż w grupie ojców samotnie wychowujących dzieci. Co ciekawe, matki samotnie wychowujące dzieci są bardziej skłonne do wyprzedazy majątku, uzyskiwane bowiem z tego tytułu dochody są 5 razy wyższe niż przeciętnie. W tej grupie gospodarstw domowych również relatywnie wyższy jest udział dochodów z zaciągniętych kredytów w przychodach ogółem w przeliczeniu na 1 osobę. Natomiast zarówno w stosunku do średniej, jak i sytuacji ojców samotnie wychowujących dzieci samotne matki w mniejszym stopniu zasilają domowy budżet podjętymi lokatami, co w konfrontacji z innymi danymi może po prostu świadczyć o tym, że nie dysponują oszczędnościami (tab. 3).

Tabela 3

Składniki przychodów w przeliczeniu na 1 osobę/miesiąc w gospodarstwach rodzin niepełnych biologicznie w 1998 roku

Wyszczególnienie	Matki z dziećmi	Ojcowie z dziećmi	Matka lub ojciec z min. jednym dzieckiem i innymi osobami na utrzymaniu	Gospodarstwa ogółem
Dochody z pracy	240	358	210	334
Emerytura	6	29	30	87
Renta	42	64	63	52
Zasiłki rodzinne, wychowawcze	16	4	12	7
Zasiłki socjalne	48	11	28	14
Dochody inne	86	19	43	26
Sprzedaż majątku	10	0	0	2
Lokaty podjęte	20	33	11	24
Kredyty podjęte	29	17	20	28

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badań budżetów gospodarstw domowych GUS.

Odniesienie tych danych do struktury uzyskiwanych przychodów na 1 osobę w całej populacji objętej badaniem pozwala zauważyć, co następuje:

- Ojcowie samotnie wychowujący dzieci są znacznie bardziej aktywni w pozyskiwaniu dochodu z pracy lub innej działalności zarobkowej niż samotne matki.
- Udział zasiłków rodzinnych i wychowawczych w przychodach ogółem w przeliczeniu na 1 osobę w grupie gospodarstw domowych matek samotnie wychowujących dzieci jest blisko czterokrotnie wyższy niż wśród ojców samotnie wychowujących dzieci i więcej niż dwa razy większy aniżeli przeciętnie.
- Zasiłki socjalne przede wszystkim zasilają budżety matek samotnie wychowujących dzieci; ponad trzykrotnie wyższy jest ich udział w przychodach na 1 osobę w tej kategorii gospodarstw domowych aniżeli przeciętnie oraz więcej niż czterokrotnie wyższy w stosunku do samotnych ojców.
- Dochody inne to również kategoria przychodów uzyskiwanych w znacznie wyższej wysokości w grupie gospodarstw domowych matek samotnie wychowujących dzieci aniżeli przeciętnie oraz w stosunku do rodzin samotnych ojców.
- Czterokrotnie wyższy jest udział w przychodach ogółem w przeliczeniu na 1 osobę dochodu ze sprzedaży majątku wśród gospodarstw sa-

motnych matek aniżeli przeciętnie, podczas gdy ta kategoria dochodu nie występuje w ogóle w grupie gospodarstw domowych samotnych ojców.

- W gospodarstwach domowych samotnych matek niższy jest udział podjętych lokat w przychodach ogółem aniżeli wśród ojców samotnie wychowujących dzieci i odpowiedni wyższy udział zaciągniętych kredytów.

Odnutowane prawidłowości potwierdzają również dane o strukturze uzyskiwanych dochodów wyróżnionych typów gospodarstw domowych, wskazujących na to, że gospodarstwa domowe matek samotnie wychowujących dzieci w większym relatywnie stopniu niż gospodarstwa samotnych ojców korzystają z zasiłków socjalnych i pomocy innych, a w mniejszym stopniu ich budżet zasilają dochody z pracy. W konsekwencji udział podatków w dochodzie brutto wśród gospodarstw domowych prowadzonych przez matki samotnie wychowujące dzieci jest niższy o 2 punkty procentowe niż w gronie samotnych ojców.

W konsekwencji zróżnicowanej sytuacji dochodowej gospodarstw domowych samotnych matek i ojców obserwuje się występowanie odmiennych cech w zakresie procesu zaspokojenia potrzeb w tej kategorii gospodarstw domowych. Szczegółową ilustrację tego zagadnienia przedstawia tabela 4.

Tabela 4

Struktura wydatków w gospodarstwach rodzin niepełnych biologicznie w 1998 roku (%)

Wyszczególnienie	Matki z dziećmi	Ojcowie z dziećmi	Matka lub ojciec z min. jednym dzieckiem i innymi osobami na utrzymaniu	Gospodarstwa ogółem
Wydatki	100	100	100	100
Żywność	33	32	39	33
Alkohol i tytoń	2	5	3	3
Odzież i obuwie	8	7	8	7
Mieszkanie – eksploatacja	19	19	18	17
Mieszkanie – wyposażenie	5	4	5	5
Zdrowie	3	3	3	4
Transport	4	7	5	8
Łączność	3	3	2	2
Rekreacja, kultura	8	8	7	6
Edukacja	2	2	1	1
Usługi żywieniowe i socjalne	4	3	2	1
Higiena osobista	4	3	4	3

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badań budżetów gospodarstw domowych GUS.

Na podstawie danych indywidualnych uzyskanych z badań budżetów gospodarstw domowych można sformułować następujące spostrzeżenia:

- Wydatki na żywność w gospodarstwach domowych ojców samotnie wychowujących dzieci są wyższe niż przeciętnie oraz wyższe niż w grupie gospodarstw domowych prowadzonych przez samotne matki. Jednocześnie udział wydatków na żywność w wydatkach ogółem w kategorii gospodarstw samotnych ojców jest odpowiednio niższy o jeden punkt procentowy. Najwyższy udział wydatków na żywność w rodzinach niepełnych biologicznie występuje w grupie gospodarstw domowych matek lub ojców z przynajmniej jednym dzieckiem na utrzymaniu i innymi osobami.
- O jeden punkt procentowy wyższy jest udział wydatków na odzież i obuwiu w gospodarstwach prowadzonych przez samotne matki niż przeciętnie, jak i w stosunku do gospodarstw domowych prowadzonych przez samotnych ojców. Jednak w przeliczeniu na 1 osobę na miesiąc wydatki te nie potwierdzają tej różnicy i w obu przypadkach w przeliczeniu na 1 osobę w procentach średniej są nieco wyższe niż przeciętnie.
- Nie odnotowano różnic w udziale wydatków na utrzymanie mieszkania pomiędzy gospodarstwami samotnych matek i ojców, ale należy stwierdzić, że udział tych wydatków jest wyższy o dwa punkty procentowe w stosunku do średniej dla ogółu badanych gospodarstw domowych. Natomiast udział wydatków na wyposażenie mieszkań jest nieco wyższy w przypadku gospodarstw domowych prowadzonych przez samotne matki w stosunku do gospodarstw ojców samotnie wychowujących dzieci.
- W gospodarstwach domowych matek samotnie wychowujących dzieci odnotowano wyższy udział niż przeciętnie wydatków na łączność, rekreację i kulturę, edukację, usługi żywieniowe i socjalne; higienę osobistą. W większości przypadków udział ten był analogiczny do sytuacji gospodarstw domowych prowadzonych przez ojców samotnie wychowujących dzieci. Jeśli jednak odniesiemy te dane do wydatków na 1 osobę w procentach średniej, to wówczas odnotowujemy w tym zakresie wyraźne różnice. I tak, wysokość wydatków na łączność, rekreację i kulturę oraz edukację w przeliczeniu na 1 osobę są wyraźnie wyższe w grupie gospodarstw domowych prowadzonych przez ojców samotnie wychowujących dzieci, gdy tymczasem wydatki na 1 osobę w procentach średniej na usługi żywieniowe i socjalne oraz na higienę osobistą są wyższe w grupie gospodarstw domowych samotnych matek.
- Udział wydatków na tytoń i alkohol w gospodarstwach domowych prowadzonych przez ojców samotnie wychowujących dzieci był o trzy

punkty procentowe wyższy niż w gospodarstwach domowych samotnych matek i o dwa punkty procentowe wyższy aniżeli przeciętna. Jednocześnie warto podkreślić, że wydatki na tytoń i alkohol w gospodarstwach domowych ojców samotnie wychowujących dzieci były o ponad 100% wyższe niż wśród samotnych matek i o ponad 70% wyższe niż przeciętna.

Reasumując przedstawione dane należy stwierdzić, że struktura i poziom konsumpcji realizowanej w gospodarstwach domowych samotnych ojców i matek nie wykazują niekorzystnych cech. Jeśli odniesiemy uzyskane informacje do sytuacji rodzin pełnych biologicznie z czwórką i większą liczbą dzieci na utrzymaniu, które uznaje się w większości przypadków jako znajdujące się w strefie ubóstwa, to wówczas okaże się, że pod każdym z analizowanych aspektów sytuacji gospodarstw domowych rodziny niepełne biologicznie przedstawiają lepszą kondycję finansową i wyższy poziom realizowanej konsumpcji w porównaniu z pozostałymi typami gospodarstw domowych.

Jak zauważono wcześniej, udział wydatków na żywność w gospodarstwach domowych rodzin niepełnych biologicznie jest bliski średniej oraz znacznie korzystniejszy aniżeli w kategorii gospodarstw domowych rodzin z czwórką i większą liczbą dzieci na utrzymaniu (odpowiednio 33 i 32% w stosunku do 44%). Jedynie gospodarstwa domowe matek lub ojców z przynajmniej jednym dzieckiem na utrzymaniu i innymi osobami charakteryzują się wyższym niż przeciętnie udziałem wydatków na żywność (39%).

Szczegółowa analiza przeprowadzona pod względem spożycia na 1 osobę produktów z poszczególnych grup pozwala zauważyć, że:

- w zakresie spożycia w przeliczeniu na 1 osobę takich produktów, jak ryby, masło, tłuszcze roślinne, nie zauważa się wyraźnych różnic między gospodarstwami domowymi rodzin niepełnych biologicznie a przeciętnymi wskaźnikami dla ogółu gospodarstw domowych;
- mniejsze niż przeciętne spożycie w przeliczeniu na 1 osobę odnotowano dla gospodarstw domowych niepełnych biologicznie w przypadku następujących produktów: mięso, mleko, jaja, tłuszcze zwierzęce, owoce, warzywa, strączkowe, ziemniaki, cukier. Jakkolwiek spożycie mleka w przeliczeniu na 1 osobę odbiega w rodzinach niepełnych biologicznie od przeciętnych, to trzeba podkreślić, że uwaga ta szczególnie odnosi się do gospodarstw domowych ojców samotnie wychowujących dzieci;
- w gospodarstwach domowych ojców samotnie wychowujących dzieci odnotowano wyższe niż przeciętne spożycie wód mineralnych oraz soków owocowych i warzywnych.

We wszystkich niemalże wyodrębnionych grupach produktów żywnościowych ich spożycie w przeliczeniu na 1 osobę w gospodarstwach domowych rodzin niepełnych biologicznie jest wyższe niż w gospodarstwach do-

mowych rodzin z czwórką i większą liczbą dzieci na utrzymaniu. Wyjątek stanowi tylko spożycie tłuszczów zwierzęcych, ziemniaków oraz w niewielkim stopniu strączkowych.

Literatura

1. DUVAL E.M., 1988: Family development's first forty years. [in:] *Family Relations*, vol. 37, s. 22–42;
2. ERIKSON R., FRITZELL J., 1988: The effects of the social welfare system in Sweden on the well – being of children and the elderly. [in:] Palmer J.L. et al. *The vulnerable*. Washington DC, Urban Institute Press.
3. FERBER R., 1974: Handbook of Marketing Research, Mc Graw Hill Inc. USA.
4. FIGLEY CH.R., 1973: Child density and the Marital Relationship. [in:] *Journal of Marriage and the Family* 35 (May) s. 272–282.
5. GLENN N.D., McLANAHAN S., 1982: Children and Marital Happiness: A Further Specification of the Relationship. [in:] *Journal of Marriage and the Family* (44) (February) s. 63–72.
6. ROVNTREE E.S., 1901: *Poverty: a study of town life*. London, Longmans, Green.
7. WILLIAMS T.G., 1982: *Consumer behavior: Fundamentals & Strategies*. West Publishing Company; St. Paul, Minnesota.

Specificity of Consumption Structure and its Level in Households of Single Parents

Abstract

Single parents families are specific in terms of the social and economic characteristics.

Both an analysis of individual data on household budgets and different cross-cultural studies suggest that any differences between families with both parents and with single parent are determined by their economic situation as well as by social and psychical conditions. Therefore, we observe differences between those families with respect to the structure and the level of consumption especially when single mother families are taken into consideration.